

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ МИСТЕЦТВ
ІМЕНІ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Кафедра Мистецької освіти та гуманітарних дисциплін

Інклюзивна освіта

Методичні рекомендації

для

самостійної роботи студентів з вибіркової дисципліни
освітній рівень – перший, освітньо-професійний, бакалавр

галузь знань – 02 Культура і мистецтво

спеціальність – 025 Музичне мистецтво

Освітньо-професійні програми:

«Оркестрова майстерність»;

«Сольне інструментальне та вокальне виконавство»;

«Хорове та оперно-симфонічне диригування»;

«Музикознавство та композиція»

Харків, 2022

Методичні рекомендації до проведення самостійної роботи з дисципліни «Інклюзивна освіта» для першого, освітньо-професійного рівня вищої освіти бакалавр, галузі знань 02 Культура і мистецтво, спеціальності 025 Музичне мистецтво, освітньо-професійних програм «Оркестрова майстерність», «Сольне інструментальне та вокальне виконавство», «Хорове та оперно-симфонічне диригування», «Музикознавство та композиція підготовки бакалавра». 17 с.

Укладач: в.о. завідувача кафедри мистецької освіти та гуманітарних дисциплін ХНУМ ім. І.П. Котляревського, доктор педагогічних наук, професор Полубоярина І.І.

Рецензенти:

Тушева В.В. доктор педагогічних наук, професор кафедри музичної освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Смирнова Т.А. доктор педагогічних наук, професор кафедри мистецької освіти та гуманітарних дисциплін ХНУМ ім. І.П. Котляревського.

Методичні рекомендації для самостійної роботи з навчальної дисципліни «Інклюзивна освіта» затверджено на засіданні науково-методичної ради Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського (Протокол № 6 від 31 січня 2023 року).

Голова Вченої ради,

ректор

_____ Наталія ГОВОРУХІНА

© Полубоярина І.І.

© ХНУМ імені І.П. Котляревського

1. Анотація навчальної дисципліни

Підготовка бакалаврів має на меті ознайомити із теоретичними, методологічними засадами педагогіки інклюзивної освіти; сформувати здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі спеціальної освіти (дефектології) та соціально-педагогічного супроводу освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами, психолого-педагогічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі.

Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів денної форми навчання з навчальної дисципліни «Інклюзивна освіта» складені відповідно до освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів зі спеціальності 025 Музичне мистецтво:

- «Оркестрова майстерність»
- «Сольне інструментальне та вокальне виконавство»
- «Хорове та оперно-симфонічне диригування»
- «Музикознавство та композиція»

та навчальних планів, згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання. Методичні рекомендації визначають технологію вивчення дисципліни «Інклюзивна освіта»; необхідне методичне забезпечення; складові та технологію оцінювання програмних результатів навчання.

Метою вивчення навчальної дисципліни є набуття знань з педагогіки інклюзивної освіти.

Здобувачі мають *знати*:

- нормативні документи, що забезпечують освіту осіб з особливими потребами;
- сутність соціально-педагогічного супроводу осіб з особливими потребами;
- основи дефектології;
- основи психолого-педагогічної діагностики.

Здобувачі повинні *вміти*:

- користуватися методиками психолого-педагогічної діагностики;

- організовувати музичне дозвілля дітей з особливими потребами;
- розробляти педагогічні технології впровадження інклюзивної освіти в навчальний процес.

Здобуті знання та уміння забезпечують формування таких **компетентностей**, зокрема:

Інтегральна компетентність

ІК Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі музичної професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій в теорії, історії музики, у педагогіці, виконавстві та характеризується невизначеністю умов і вимог.

Загальні компетентності

ЗК1. Здатність до спілкування державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК4. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК5. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК6. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК7. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК9. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК11. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

ЗК12. Здатність працювати автономно.

ЗК13. Здатність виявляти ініціативу та підприємливість.

ЗК14. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК15. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК16. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК17. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності

СК4. Здатність усвідомлювати взаємозв'язки та взаємозалежності між теорією та практикою музичного мистецтва.

СК5. Здатність використовувати знання про основні закономірності й сучасні досягнення у теорії, історії та методології музичного мистецтва.

СК6. Здатність використовувати професійні знання та навички в процесі творчої діяльності.

СК7. Здатність володіти науково-аналітичним апаратом та використовувати професійні знання у практичній діяльності.

СК11. Здатність оперувати професійною термінологією.

СК13. Здатність використовувати широкий спектр міждисциплінарних зв'язків.

СК14. Здатність демонструвати базові навички ділових комунікацій.

СК17. Здатність застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології музикознавчої, виконавської, композиторської, диригентської, педагогічної діяльності.

СК18. Здатність свідомо поєднувати інновації з усталеними вітчизняними та світовими традиціями у виконавстві, музикознавстві та музичній педагогіці.

Згідно з вимогами освітньої програми навчальна дисципліна спрямована на формування програмних результатів навчання:

ПРН8. Демонструвати володіння музично-аналітичними навичками в процесі створення виконавських, музикознавчих та педагогічних інтерпретацій.

ПРН12. Володіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом.

ПРН13. Вміти здійснювати педагогічну діяльність.

ПРН14. Використовувати на професійному рівні методи та прийоми викладання гри на інструменті / вокалу / диригування / теорії, історії музики / композиції.

ПРН15. Демонструвати музично-теоретичні, культурно-історичні знання з музичного мистецтва.

Засвоєння педагогічно адаптованого навчального матеріалу з дисципліни передбачає такі форми організації освітнього процесу: лекції, практичні заняття, самостійна робота.

2. Методичні рекомендації щодо проведення самостійної роботи з дисципліни «Інклюзивна освіта»

Перелік тем

Тема 1. Основи інклюзивної освіти

Тема 2. Соціально-педагогічний супровід осіб з особливими потребами

Тема 3. Основи дефектології.

Тема 4. Психолого-педагогічна діагностика.

Тема 5. Практикум з соціальної роботи з різними категоріями дітей з особливими потребами.

Тема 6. Організація музичного дозвілля дітей з особливими потребами.

Викладання дисципліни «Інклюзивна освіта» передбачає наступні види самостійної роботи студента, які виконуються позааудиторно: вивчення та аналіз нормативних документів в сфері інклюзивної освіти; узагальнення

існуючого навчального матеріалу за темами дисципліни; розробка педагогічних технологій інклюзивної освіти; підготовка до семінарських занять та модульних контрольних робіт, заліку.

На засвоєння педагогічно адаптованого навчального матеріалу з дисципліни передбачено самостійну роботу здобувачів в обсязі 60 годин, що визначено у навчальному плані.

Тема 1. Основи інклюзивної освіти

Обсяг самостійної роботи 10 годин.

Мета: сформулювати завдання, принципи інклюзивної освіти. Ознайомлення здобувачів із Міжнародними та Державними документами, що забезпечують можливості здійснення інклюзивної освіти в країнах світу та Україні.

Форма організації самостійної роботи: вивчення та аналіз нормативних документів, теоретичного матеріалу в сфері інклюзивної освіти за темою дисципліни.

Питання до самоперевірки:

1. Дайте визначення категорії «інклюзивна освіта».
2. Визначить завдання інклюзивної освіти.
3. Визначить принципи інклюзивної освіти.
4. Які Державні нормативні документи забезпечують освітній процес осіб з особливими освітніми потребами?
5. Які Міжнародні нормативні документи забезпечують освітній процес осіб з особливими потребами?

Теми, які виносяться на семінарське заняття:

1. Визначте особливості побудови інклюзивного освітнього процесу.
2. Зазначте Стратегічні напрями розвитку інклюзивної освіти в Україні, на основі зарубіжного досвіду США (Закон «IDEA») і країн Європейського Союзу.

Рекомендовані джерела:

1. Деякі питання використання субвенції з державного бюджету

- місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2018 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 №88 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-vikoristannya-subvenciyi-z-derzhavnogo-byudzhetu-miscevim-byudzheta-na-nadannya-derzhavnoyi-pidtrimki-osobam-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-2018-roci>.
2. Комітет з прав осіб з особливими освітніми потребами ООН : Зауваження загального порядку №4 (2016). Поширення: Загальне. 2 вересня 2016 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.soippo.edu.ua/images/Мобільна_сторінка/Інклюзивна_освіта/Нормативно-правове_забезпечення/Конвенція_ООН_про_права_осіб_з_інвалідністю_2016.pdf.
 3. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
 4. Концепція розвитку інклюзивної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2010 №912 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>.
 5. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174.
 6. Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. Нац. акад. пед. наук України; [Редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), А.М. Гуржій (заст. голови), О.Я. Савченко (заст. голови)] За заг. ред. В.Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. С. 68-77.
 7. Працюємо разом: дитина з особливими потребами в школі. Довідник

для батьків. Досвід Канади : посіб. Київ : Паливода А.В., 2012. 50 с.

8. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток від 01.01.1995 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_505.

Тема 2. Соціально-педагогічний супровід осіб з особливими освітніми потребами

Обсяг самостійної роботи 10 годин.

Мета: з'ясувати особливості фізичного та психологічного розвитку дітей з особливими потребами; визначити періодизацію вікового та психологічного розвитку дітей з особливими потребами; категорії дітей з фізичними вадами; фактори соціалізації ООП.

Форма організації самостійної роботи: вивчення та аналіз теоретичного матеріалу за темою.

Питання до самоперевірки:

1. Визначте етапи розвитку дитини.
2. Назвіть особливості класифікації Міжнародної класифікації функціонування, життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків.

Теми, які виносяться на семінарське заняття:

1. Розробка плану-конспекту позакласного заходу з метою соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.
2. Знайомство із закладом освіти з інклюзивним навчанням. Обґрунтування плану соціалізації вихованця даного закладу освіти

Рекомендовані джерела:

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків : Vivat, 2018. 512 с.
2. Л.О. Савчук Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене : наук.-метод. посіб.. Київ : Видавнича група «Атопол», 2011. 274 с.
3. Кочерга О.В. Психофізіологія дітей з особливими потребами. Київ:

Тема 3. Основи дефектології

Обсяг самостійної роботи 10 годин.

Мета: надати відомості про такі галузі корекційної педагогіки як сурдопедагогіка; тифлопедагогіка; олігофренопедагогіка; логопедія; артопедагогіка; аутологія; навчання і виховання дітей із вираженою девіантною поведінкою.

Форма організації самостійної роботи: пошук та обробка теоретичного матеріалу за темою.

Питання до самоперевірки:

1. Актуальні напрямки розвитку дефектології.
2. Розкрити поняття «реабілітація».

Теми, які виносяться до семінарського заняття:

1. Компенсація та корекція аномального розвитку як основна проблема дефектології.
2. Завдання дефектології або корекційної педагогіки.
3. Умови вирішення проблем дефектології.

Рекомендовані джерела:

1. Мартинчук О.В. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посіб. для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта» К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 288 с.
2. Синьов В.М. Основи дефектології: навч. посібник. К.: Вища школа, 2004. 143 с.
3. Концепція спеціальної освіти осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та перспективу. К., 2003.
4. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник За ред. акад. В.І. Бондаря. Луганськ: Альма-матер, 2003. 436 с.

5. Дефектологія як наука

https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/537851/mod_resource/content/1

[/D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86i%D1%8F_1_%D0%B4%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3i%D1%8F_%D1%8F%D0%BA_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0.pdf](#)

Тема 4. Психолого-педагогічна діагностика.

Обсяг самостійної роботи 10 годин (денна).

Мета: сформувати уміння проведення психолого-педагогічної діагностики взаємодії суб'єктів освітнього процесу: викладачів закладу освіти та осіб з особливими освітніми потребами.

Форма організації самостійної роботи: опанування практичного матеріалу за темою.

Питання до самоперевірки:

1. Самодіагностика педагогічної діяльності викладача.
2. Знання наявних методик психолого-педагогічного діагностування осіб з особливими освітніми проблемами.

Питання, що виносяться до семінарського заняття:

1. Вступ до психолого-педагогічної діагностики.
2. Завдання та функції психолого-педагогічної діагностики
3. Практичне застосування методик психолого-педагогічної діагностики
4. Визначення критеріїв готовності викладача до роботи з особами з особливими освітніми проблемами.

Рекомендовані джерела:

1. Психолого-педагогічна діагностика та відбір <https://zp.edu.ua/psychologo-pedagogichna-diagnostyka-ta-vidbir>
2. Педагогічна діагностика <http://bcmc.kiev.ua/docs/peddiagnostika.pdf>

Тема 5. Практикум з соціальної роботи з різними категоріями дітей з особливими потребами

Обсяг самостійної роботи 10 годин (денна).

Мета: засвоїти основні поняття і категорії соціальної педагогіки та соціальної роботи як базових дисциплін соціальної сфери що спрямована на готовність студентів працювати з різними категоріями дітей з особливими освітніми потребами

Форма організації самостійної роботи: пошук та обробка практичного матеріалу за темою.

Питання до самоперевірки:

1. Соціальна підтримка особистості з особливими освітніми потребами
2. Методи соціальної роботи з дітьми та особами з особливими освітніми потребами

Питання, що виносяться до семінарського заняття:

1. Соціальна робота з сім'єю, де виховується дитина з особливими освітніми потребами.
2. Професійні цінності соціальної роботи з різними категоріями дітей з особливими потребами

Рекомендовані джерела:

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 343 с.
2. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики. Суми: Сумський державний університет, 2019. 189 с. 6
3. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики: навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2020. 192 с.
4. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика: Підручник. Київ: Каравела, 2015. 189 с.
5. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи. Заг.ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. Ужгород: УжНУ, Вид-во Мистецька лінія», 2001. 152 с.
6. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій : навчально методичний посібник. Житомир: ЖДУ, 2008. 259 с.
7. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

8. .Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. За заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. К. : УДЦССМ, 2000. 260 с.
9. Соціальна робота: Навчальний енциклопедичний словник-довідник. За науковою ред. д.с.н., проф. В.М. Пічі. Вид. 4-те, виправлене, перероблене та доповнене. Львів: Новий Світ 2001, 2020. 61 с.
- 10.Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. К.: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
- 11.Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи. упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
- 12.Практикум: соціальна сфера (workshop book: social sphere) автори-укладачі: І. В. Літяга , С. М. Ситняківська; за заг. ред. проф. Н. А. Сейко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 277 с.
<http://eprints.zu.edu.ua/33774/1/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC%20%D0%9B%D1%96%D1%82%D1%8F%D0%B3%D0%B0%2C%20%D0%A1%D0%B8%D1%82%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%2011.02.22.pdf>

Тема 6. Організація музичного дозвілля дітей з особливими освітніми потребами

Обсяг самостійної роботи 10 годин (денна).

Мета полягає у визначенні й узагальненні основних тенденцій організації музичної дозвільної діяльності дітей з особливими потребами.

Форма організації самостійної роботи: вивчення та обробка практичного матеріалу за темою.

Питання до самоперевірки:

1. Визначити основні види музичної діяльності дитини з особливими потребами.
2. Охарактеризуйте педагогічні технології, які використовуються у роботі з дітьми з особливими потребами та їх сім'ями.

Питання, що виносяться до семінарського заняття:

1. Розробить розвиваючі технології, що пов'язані із включенням дітей-інвалідів у різні види музичної творчості.
2. Розкрийте мистецьку діяльність як унікальну, оригінальну і ефективну форму адаптації, соціалізації й реабілітації особистості дитини з обмеженими фізичними можливостями.

Рекомендовані джерела до теми

1. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
2. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2020. 192 с.
3. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика: Підручник. Київ: Каравела, 2015. 189 с.
4. Ясінська І. Організація дозвілля дітей з особливими потребами в умовах початкової школи
<http://eprints.zu.edu.ua/18145/1/%D0%AF%D1%81%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>

Рекомендовані джерела

1. Аванесова Г. А. Культурно-дозвілєва діяльність : Теорія і практика організації. М. : Аспект Пресс, 2006. 236 с.
2. Бондар А. Д. Навчально-виховна робота в школах-інтернатах і групах подовженого дня. К. : Вища школа, 2005. 303 с.
3. Воловик А. Ф. Дозвілєзнавство : навчал. Посіб. для вузів. В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. 207 с.
4. Педагогіка дозвілля. Х. : Флінта, 2008. — 240 с.
5. Гапонова Н. Л. Організаторам літнього відпочинку дітей. Практика адміністративної роботи в школі. 2005. №4. С. 12—14.
6. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти : монографія. – К. : Видавничий центр ДАККМ, 2003. – 224 с.
7. Забрамная С. Д. Розвиваючі заняття з дітьми : матеріали для самостійної роботи студентів з курсу «Психолого-педагогічна діагностика і консультування» Х. : Сікач, 2001. 80 с.
8. Ігнатова О. І. Виховуємо самостійність. Теоретико-методичні проблеми виховання соціальної зрілості учнів шкіл-інтернатів : наук.-метод. зб. – К. : ІПВ АПН України, 2000. С. 83 – 92.

9. Канішевська Л. В. Педагогічні основи виховання соціальної зрілості учнів старших класів шкіл-інтернатів для дітей сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків / Л. В. Канішевська. – К. : Стилос, 1998. – 163 с.
10. Колективна творча діяльність : метод. рекомєнд. Виховання школярів. 2003. № 3. С. 20—23.
11. Колупаєва А. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі : початкова ланка : путівник для педагогів : [навч.-метод. посіб.]; МОН України, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. К. : [АТОПОЛ], 2010. 96 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
12. Корнева Л. В. Психологічні основи педагогічної практики / Л. В. Корнева. — М. : Владос, 2004. — С. 39—42.
13. Курганський С. М. Організація дозвільної діяльності молодших школярів. Завуч початкової школи. 2004. № 6. С. 5—6.
14. Моторин В. У що грають діти? Виховання школярів. 2001. №5. С. 36-37.
15. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник. К. : Кондор, 2005. 408 с.
16. Рухленко Н. М. Програма «Літо». Практика адміністративної роботи в школі. 2004. №2. С. 32—33.
17. Соціальні послуги для людей з особливими потребами : навч. посіб. Я. М. Кашуба, С. І. Панцир, Я. Б. Коваль, А. С. Єлькіна, В. В. Бадовський. Львів: «Нострадамус», 2011. 312 с.
18. Сучасні технології соціально-культурної діяльності : учеб. посіб. за ред. Є. І. Григор'євої. К. : Першина, 2004. 340 с.
19. Тимофєєв Ю. Ігри в літньому таборі. Виховання школярів. 2003. №5. С. 23—24.
20. Тихомирова Л. Ф. Вправи на кожен день : Логіка для молодших школярів : [популярне посібник для батьків і педагогів]. Ярославль: Академія розвитку, 2001. 144 с.
21. Фришман І. І. Організація літнього відпочинку дітей та підлітків : ідеї та концепції. Народна освіта. 2003. № 3. С. 28—29.

Додаткова література

22. Шульга І. І. Педагогічна анімація у практиці соціального виховання за кордоном. Шкільні технології. 2006. № 3. С. 134—136.
23. Фоміна А. Гра в структурі вільного часу дітей. Виховання школярів. 2005. №3. С. 34—36.
24. Freschi d. F. Guidelines for working with one-to-one aides. Teaching Exceptional Children [Електронний ресурс] New York : John Wiley, 2009. 331р. Режим доступу до журн. : http://www.dpiar.org/resources/pdf/edu-child-disabil-guid_note_12_10_12.pdf. Назва з екрану.
25. Etscheidt S. K. The IDEA amendments: A four-step approach for determining supplementary aids and services [Електронний ресурс] E. : IZMN, 2004. 162 р. Режим доступу: <http://www.uvm.edu/~cdci/parasupport/reviews/Etscheidt.pdf>. Назва з екрану.

Рекомендовані інтернет-ресурси

1. <http://www.nbuv.gov.ua/> – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
2. www.nibu.kiev.ua/ – Національна історична бібліотека України.
3. <http://library.nakkkim.edu.ua/> – електронний каталог Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.
4. <http://elib.nplu.org/> – електронна бібліотека «Культура України».
5. http://kultura.ho.ua/books_ku.htm – Культурологічна бібліотека